

СЪВРЕМЕННИ ИЗИСКВАНИЯ ЗА СЪЗДАВАНЕ НА КОНТРОЛНИ ФАЙЛОВЕ

н.с. Силвия ФИЛИПОВА

Народна библиотека Св. Св. Кирил и Методий, Център за национална библиография

Въвеждането на информационните технологии в библиотечно-библиографските процеси е качествен етап в развитието на националната библиография в целия свят. Появата на автоматизирани бази данни разкрива нови възможности за сътрудничество. Мечтата за международен обмен на библиографска информация започва да придобива реални очертания. През 1971 г. е създадена Международната програма за универсален библиографски контрол и международен MARC. Изграждането на общ файл, в който да се включат отделни страни със своите национални бази данни, е трудно осъществимо и като организация, и като поддържане. ИФЛА предпочита да тръгне по пътя на междунационалния обмен. Отговорност за неговото реализиране поемат националните библиографски агенции. Всяка една от тях може да участва чрез предлагане на библиографска информация от собствената си база данни и ползване на такава от националните библиографии на другите страни. За реализирането на този обмен е необходимо да се постигне съвместимост на библиографските процеси на междунационално ниво. Изграждането на общи принципи и изисквания, задължителни за всички страни участнички в международния обмен на информация, е сложен и продължителен процес. С неговата реализация се заема ИФЛА. Наред с унификацията на библиографското описание и форматите за обмен в автоматизирана среда е необходим начин за залагане на цялата релевантна информация под стандартизирани рубрики, които да осигуряват достъп до нея в процеса на информационното търсене. Използването на официални форми на отделни елементи от библиографското описание, които се залагат за търсене, наречени в англо-американската литература „точки за достъп”, представляват механизма, който осигурява контрол при въвеждането и търсенето на информация в автоматизираните бази данни. При подходящо ниво на унификация на изискванията по създаването и поддържането им, една национална стандартизирана рубрика, т. н. контролна рубрика би могла да обхваща релевантната информация не само в националната библиография на съответната страна, а и извън нея. Този доклад фокусира вниманието си върху контролните файлове на имената на индивидуалните и колективни автори, сериите и други формални елементи от библиографското описание, които са обект на международна дейност.

За първи път на Конгреса по национална библиография, проведен в Париж през 1977 г., се препоръчва националните библиографски агенции да поддържат списъци на официалните форми на имената на националните индивидуални и колективни автори и на унифицираните заглавия, съобразени с международните изисквания. Контролираното търсене е признато за необходимост на междунационално ниво. То става неразделна част от програмата за Универсален библиографски контрол и международен MARC.

Всяка национална библиографска агенция е отговорна за поддържането на контролни файлове на имената на националните индивидуални и колективни автори и унифицираните заглавия, за създаването на справочни

данни за тях и въвеждането им чрез формати, осигуряващи съвместимост и достъп за всички. Още в тази първоначална постановка се чувства значението, което международната общност придава на дейността за контролирано информационно търсене в международния обмен на информация. Тъй като контролните файлове по своята същност са национални, създаването им се определя от националните правила за библиографско описание, от използваните национални формати за обмен на библиографски и контролни данни. Дали те ще могат да се използват на международно ниво зависи от националната библиографска агенция, която ги създава и поддържа. В България дейността по създаване на контролни файлове започва през 1992 г., когато се поставя началото на Контролния файл на имената на индивидуалните автори. Но дори и днес препоръките от 1977 г. на Конгреса по национална библиография са изпълнени частично. Все още колективните автори и унифицираните заглавия не са обекти на съответните контролни файлове.

През 1979 към ИФЛА е формирана Работна група по международна авторитетна система, която изготвя Ръководство за контролни и справочни рубрики (GARE). То е публикувано за първи път през 1984 г. След усъвършенстване през 2001 г. излиза сега действащото второ преработено издание. В него са представени елементите, които трябва да бъдат включени в контролния запис – главни рубрики, препратки, сродни рубрики и забележки. Определена е също последователността на представянето им. Появата му е опит да се създаде международен стандарт за формата на контролния запис.

За осъществяване на обмен на контролни записи на отделни елементи от библиографското описание – имена на лица, колективни автори, унифицирани заглавия, серии и др. на международно ниво е необходим единен формат, който да се използва от всички национални агенции участнички. С тази цел е разработен формат за обмен на контролни данни UNIMARC/Authority. Първото му издание е публикувано през 1991 г., а второто преработено издание – през 2001 г.

Работната група за минимално ниво на контролните записи и Международен стандартен номер на авторитетните данни при ИФЛА през 1998 г. разработва доклад, в който са определени задължителните елементи за обмен на контролни записи.

Последната стъпка от процеса за стандартизация на дейността по създаване и поддържане на контролни файлове е определянето на техните функционални изисквания в международния обмен, както и идеята за въвеждането на Стандартен номер за авторитетните данни, който би направил всеки един контролен запис уникален. През април 1999 г. е създадена Работна група по функционалните изисквания и номериране на авторитетните записи към Отдела за библиографски контрол на ИФЛА и Програмата за библиографски контрол и международен MARC. Тя подготвя проект за концептуален модел „Функционални изисквания за контролни записи”, който през 2005 г. е предложен за обсъждане от националните библиографски агенции. Той е продължение и разширение на модела за Функционални изисквания за библиографски записи.

Изработен е на основата на гореспоменатите документи за всички видове контролни записи. Определенията на различните обекти и техните

атрибути принципно са произлезли от публикациите на ИФЛА. Но детайлният анализ на отделните характеристики и връзки е фокусиран преди всичко върху имената, заглавията и комбинацията от имена и заглавия.

Главната цел на концептуалния модел е да осигури ясно определена, структурирана рамка от препоръки за свързване на данните, които са въведени в контролните записи за нуждите на ползвателите и да подпомогне преценката за потенциала на отделните библиографски агенции при използване на контролните данни и на национално, и на международно ниво.

Контролните файлове са съставна част от процеса на описването на документите. В първия му етап се създава самото библиографско описание по предварително установени правила. През втория етап се определят тези негови елементи, които ще бъдат заложили за търсене в автоматизирана среда, т. е. “точките за достъп”. Те би трябвало да имат определена стандартизирана форма за търсене и вариантни форми, използвани като препратки, когато това е необходимо според използваните правила за описание. Третият етап представлява въвеждане на контролни записи на съответните елементи в съществуващите контролни файлове. Чрез библиографския файл и контролния файл се подчертава логическото разделение между двете категории данни. При реализацията му то може да бъде или да не бъде подкрепено от физическото разделение на файловете. Така описаният процес на създаване на библиографски описания на документите напълно покрива съществуващата организация и практика в българската национална библиография. Наред със самостоятелно съществуващите контролни файлове на имената и на сериите, в библиографските бази данни се стандартизира търсенето на колективни автори и издателства.

Формулиран е най-общ модел за контролен запис, който е валиден за всички видове контролни файлове. В него е регистрирана предпочитаната, т. е. контролната (авторитетната) форма, установена от библиотеката. Също така са включени и вариантни форми и сходни рубрики, използвани като препратки. Като допълнение може да съдържа информация, отнасяща се за обекта – лице, колектив, серия, издателство, заглавие и др., представен в контролния запис, а също и връзките между него и други обекти, представени в сродни контролни записи. Добавена е също информация за приложените правила за библиографско описание, използваните източници, агенцията, която отговаря за контролния запис и др. Моделът определя най-общите елементи, които задължително присъстват във всички видове контролни записи. Те са представени и в контролните записи на имената на индивидуалните автори в българската национална библиография. Например:

Контролна рубрика на кирилица: ПЕТРОВ, Ивайло, 1948 -

Контролна рубрика на латиница: PETROV, Ivajlo

Вариантна рубрика за пълно име: ИВАНОВ, Ивайло Петров

Допълнителни данни: Филолог, литературен историк, преводач от руски език.

Източници: Дочев, Иван Димитров. Интервюта с Иван Дочев. Кн. 1. 2002

Антонова, Анна Панайотова и др. Библиография [на преподавателите от Шуменския унив. Епископ Константин Преславски] 1971-1996. Т. 1. 1996

Контролна рубрика на кирилица: ПЕТРОВ, Ивайло, 1923-2005

Контролна рубрика на латиница: PETROV, Ivajlo

Вариантна рубрика за истинско име: КЮЧУКОВ, Продан Петров

Допълнителни данни: Писател.

Източници: Петров, Ивайло. Кръщение. 1953

Шишкова, Магдалена и др. Речник по нова българска литература 1878-1992. 1994

В контролният запис на сериите всяка промяна на заглавието води до нова серия. По тази причина там присъства само контролната рубрика, т. е. това заглавие на серията, което се използва в библиографските бази данни. Осигурени са връзки между старото и промененото заглавие.

При прехвърлянето на информацията от българската национална библиография във формат MARC ще се добавят и задължителните сведения за използваните правила на описание, таблиците за транслитерация, агенцията, която създава записите и др. Тези данни са кодирани и са необходими преди всичко за международен обмен.

Контролни записи се правят на библиографски същности, които представляват интерес за ползвателите. Те отразяват интелектуални фрази или понятия, които са основни за правилата, използвани за създаване на библиотечните каталози и това, което се забелязва като особен случай на отделна категория може да варира от една група правила към друга. Например, повечето библиографски правила изискват създаването на нова контролна форма за колектив всеки път, когато промени името си. В тези случаи всеки конкретен пример на библиографската същност "колектив" съответства на колективния автор във връзка с периода от време, през който е носил даденото име. Следователно, колективът като такъв (т. е. легално регистрирано предприятие, държавна агенция, музикална група и др.) може да бъде представен като две или повече библиографски идентичности.

В концептуалният модел за Функционалните изисквания на библиографските записи са определени десет такива същности – *лице*, *колектив*, *произведението като интелектуален продукт*, *творческа реализация* на произведението (например превод и др.), *физическа реализацията* на произведението (например книга, периодично издание, карта и др., поредно издание, тираж и др.), *документ* (един екземпляр от физическата реализация на произведението), *понятие*, *обект*, *събитие* и *място*. В разглеждания модел е добавена една нова категория – *фамилия*. Всички те са обединени чрез две допълнителни понятия - *име* и *идентификатор*. Тъй като някои от използваните в англо-американската литература термини нямат еквиваленти в българската библиографска теория, аз съм се опитала да ги формулирам според смисъла, който им е придаден в концептуалния модел.

С термина "*име*" са обозначени имената на лица, колективи и фамилии; заглавията на произведения, творчески реализации на произведения –

например преводи, физически реализации на произведения – например сериите, периодични издания, тиражи, и отделните документи; и наименованията на понятия, обекти, събития и места. Конкретните случаи на всяка една от тези библиографски същности могат да бъдат известни с едно или повече имена и обратното, всяко име може да бъде свързано с един или повече конкретни случаи на всяко едно от библиографските понятия. Даден пример може да бъде обозначен с един или повече *идентификатори*. Но един идентификатор може да бъде присвоен само на един конкретен случай от дадена библиографска категория.

Всяка една от тези библиографски същности е разгледана самостоятелно. Въведена е нейна дефиниция и са определени тези характеристики, които е препоръчително да бъдат включени в съответния вид контролни записи. Те са съобразени с други два документа на ИФЛА – “Функционални изисквания за библиографски записи” и Ръководството за контролни и справочни записи. Аз няма да ги разглеждам поотделно, тъй като в нашата библиографска теория някои от тях даже не са формулирани.

Ще се спра по-подробно на понятието “*лице*”. То включва самоличности, установени или приети от отделен индивид или от група хора. Това могат да бъдат действителни лица; измислени идентичности, които са създадени или приети от един човек чрез използване на повече от едно име – например истинско име и псевдоними; идентичност, установена или приета от група хора, каквито са колективните псевдоними. От националните библиографски правила зависи дали те ще бъдат представени като самостоятелни сродни контролни рубрики или ще бъдат свързани като основна рубрика и препратка. Създавайки контролен запис за дадена личност е добре да бъдат отбелязани датите на раждане и смърт, години, период или век, когато тя е творила. Включват се титли – ранг, военни, благороднически, титли на честта, духовни звания или специални думи за обръщение, свързани с даденото лице. При светците се добавя думата “свети”. Когато има разграничителни римски цифри, думи като младши, старши, те също се добавят в контролния запис. Отбелязва се дали лицето е мъж или жена, мястото на раждане, мястото на смърт, страната, с която се идентифицира авторът, мястото, където живее, колективи, с които е свързан като месторабота или членство, адрес на лицето по местоживеене, бизнес или работа – пощенски адрес, e-mail и др., език, на който пише публикациите си, поле на дейност, професия, биографични данни за живота му в миналото.

От разгледания пример се вижда, че контролните записи за определени библиографски същности (понятия) – например “лице”, в никакъв случай не могат да се нарекат кратки. В тях има много сведения, които подробно идентифицират дадената личност от всички останали лица със сходни имена. По подобен начин са разгледани и останалите библиографски категории. Видно е, че за международен обмен се предпочитат доста пълни записи. Стремехът за съкращаване на информацията в тях само до контролната рубрика и възможните препратки, ги отдалечава от изискванията за ползването им извън страната. Контролните записи за лица в националната ни библиография се приближават до гореспоменатите препоръки. Но в тях не са включени данни като пол на лицето, адрес, местоживеене и подробни биографични сведения, които са упоменати в концептуалния модел. Въпреки

това те съдържат необходимата информация за идентификация на съответното лице. В контролните записи сериите са представени с пълно библиографско описание, допълнителни сведения за редакторски екип, особености при издаването, връзки с предишни и последващи заглавия и др. Те дават точна идентификация на всяка една от сериите, дори и при еднакви заглавия.

В концептуалният модел са определени функциите на контролния файл по отношение на всички видове потребители – както библиографите, които го създават и ползват за справки, така и външни потребители, които пряко или косвено го използват в процеса на информационното търсене.

Първата функция на контролния файл е да отразява всички решения, взети от библиографа при определяне на елементите, заложи за търсене в съответното библиографско описание. Определя се формата, която ще бъде използвана за търсене – т. е. контролната рубрика. Отбелязват се появилите се в процеса на описване вариантни форми, от които се правят препратки в библиографската база данни, източника, където те са упоменати, справочници, които са помогнали за вземане на конкретното решение и т. н. Записът може също да съдържа друга информация, идентифицираща лицето, колектива, произведението и др., отразени в записа, и потвърждаващи контролната форма (например, страната на пребиваване на лицето, представено от контролната форма, езикът, който лицето най-често използва, или справка за специфичните правила, използвани при определянето на контролната форма).

В контролните записи на имената на българските автори са записани всички конкретни решения относно формите на имената на отделните лица. Определена е контролната рубрика и формите, които служат за препратки – например при лице, което публикува и под бащино име, и под фамилия, под истинско име, един или няколко псевдонима, под духовно и светско име и др. Отбелязва се източника, от който са взети биографични и други сведения за съответното лице с цел да се разграничи от други творци с подобни имена.

В контролния файл на сериите е ясно формулирано заглавието, което представлява стандартизирана рубрика и се използва за представяне на съответната серия в библиографските бази данни. Ако се появи нейно издание на чужд език, с променено заглавие и др., то получава нов контролен запис. Между двете или повече библиографски идентичности в контролния файл е направена връзка чрез препратки вж и, които представляват библиографски решения, записани в контролния файл.

Втората функция според концептуалния модел е да подпомага библиографа, когато избира кои от елементите в новосъздаденото библиографско описание да бъдат заложи за търсене, т. е. определени като “точки за достъп”, формата им на представяне, ако вече има създадени контролни записи за тях, или създаването на нови контролни записи. Той може да използва данни, въведени в контролния запис (например дати, поле на дейност, място на написване на оригиналното произведение, цитиране на произведения, където точката на достъп е определена) за разграничаване на дадено лице, колектив или произведение от други подобни. Ако те вече са разграничени, може да прецени кое от тях е подходящо за въпросното библиографско описание. Може също да използва тези данни, за да определи, че нито една от контролните рубрики или препратки не е подходяща за

даденото библиографско описание и е необходимо да се направи нов контролен запис.

Практика е в българската национална библиография при създаването на ново библиографско описание да се проверят всички информационно-търсещи елементи. Ако за имената на съответните лица или заглавията на сериите вече има създадени контролни записи, то може да се провери какви са съответните контролни рубрики, има ли нужда да се въведат препратки, например за пълно име на автора, дали не се е появила нова серия или серия с променено заглавие и др. Всички тези справки се правят в съществуващите контролни файлове.

Третата функция на авторитетния файл е да контролира формата на представяне на информационно-търсещите елементи в библиографския файл. Библиографът може да провери контролните им рубрики, преди да ги добави към библиографските описания. Ако е необходимо да се направи нов контролен запис, справката позволява на библиографа да определи дали е необходимо да бъде разграничен от друг подобен запис, който вече е въведен във файла, дали са необходими някои бележки или препратки, за да се изясни връзката между новия и някой от вече въведените контролни записи и др.

В националната ни библиография контролът се осъществява чрез намиране на официалната форма на име или серия, т. н. контролна рубрика в съответния файл, и последователното и прилагане за обозначаване и търсене на съответните информационно-търсещи елементи във всички библиографски описания, където е необходимо да присъстват. Системите от препратки “вж” и “вж и” от вариантни и сродни форми на контролните рубрики подпомагат използването на контролните рубрики. При промяна в тях, всички поправки се нанасят ръчно във всяко библиографско описание, където са били заложиени. Този процес е доста трудоемък, особено за известни личности, които имат голям брой публикации за голям период от време.

В автоматизирана среда контролният файл може да се използва като механизъм, който да контролира формите на информационно-търсещите елементи в библиографския файл по много по-директен начин. Двата файла могат да бъдат свързани логически, например, чрез номерата на контролните записи, отбелязани в полетата, където се въвеждат съответните информационно-търсещите елементи в библиографския запис. В системи, работещи по този начин, показването на информационно-търсещите рубрики в библиографския файл може директно да бъде контролирано от автоматичната връзка на контролния файл чрез номера на авторитетния запис, осигурявайки по този начин последователност в целия библиографски файл. Тази връзка може също да бъде използвана за улесняване на усъвременяването на контролните форми и препратките в библиографския файл. Промяната на контролната рубрика може да бъде използвана за корекция на всички места, където е отбелязана в библиографския файл. Други механизми за контрол на информационно-търсещите елементи в библиографските файлове също са възможни в автоматизирана среда.

Четвъртата функция на контролния файл – и всъщност най-важната за ползвателите на каталога – е да подпомага достъпа до библиографския файл чрез осигуряване на информационни бележки и препратки, от които те се нуждаят, когато провеждат търсене под вариантни форми или под сродни

информационно-търсещи елементи. В един традиционно изработен показалец, препратките, които са част от контролния файл, могат да бъдат свързани с библиографските описания. Тези препратки и авторитетни входи снабдяват потребителя с информация за авторитетните форми, под които описанията ще бъдат намерени, и за контролните форми, под които описанията, свързани със сродни лица, колективи, произведения и др., ще бъдат открити. В автоматизирана среда авторитетните записи и справочните записи също могат да бъдат интегрирани физически с библиографските описания в един файл. По-често, обаче, те са събрани в отделен контролен файл, но са свързани по такъв начин, че да се появяват пред ползвателя, все едно че са обединени в един общ файл, функционирайки по същия начин, както авторитетните и справочните входи, които са физически интегрирани в библиографски файл. Потребителите на българската национална библиография нямат пряк достъп до контролните бази на имената и на сериите. Но в процеса на информационното търсене ползват въведените в библиографския файл и печатните издания контролни рубрики. Те могат да ги срещнат като редни думи на библиографски описания, като стандартизирани рубрики или препратки в автоматизираните речници или в показалците към печатните издания на националната ни библиография. Могат също да ги ползват при формулиране на собствено запитване.

В автоматизирана среда е възможно да се подпомогне специфичната потребителска поръчка от връзката между библиографския файл и контролния файл. „Преводните“ механизми могат да бъдат активирани да преработят дадени елементи от данни в точката на достъп в езикова форма или азбука, които са най-подходящи за ползвателя на каталога. Подобно, контролните форми и препратки в контролния запис могат да функционират като група от сродни точки на достъп, позволяващи гъвкавост при определянето коя от точките за достъп е третирана като предпочитана за показване. Като допълнение, автоматизираните системи могат да използват груповия достъп, за да неутрализират ефективно обичайната справочна структура и да подпомогнат директния достъп до свързаните библиографски записи независимо дали потребителят прави търсене по установената форма или по варианти, които са били въведени като препратки.

Контролните файлове по формални белези в българската национална библиография са два – на имена на лица и на серии. Те спомагат да се провежда контролирано търсене по едни от най-важните елементи на библиографските описания. Въвеждането на контролни рубрики, препратки и сродни рубрики (например на друг език) на колективните автори и издателствата в библиографския файл подобрява възможностите на националната библиография като информационно-търсеща система. Създава възможности за пълнота и бързина на достъпа до информацията в нейните бази данни. Но не може да замести съответния контролен запис. Губи се унифицираното представяне на един и същи колектив в различни години или в различни бази данни, както и връзките между контролните рубрики на колективи с променени заглавия. Международните препоръки за видово разнообразие на контролните файлове в нашата национална библиография са спазени частично. Дори, ако приемем, че е създаден контрол на колективните автори, то унифицираните заглавия и фамилиите са извън обсега на тази

дейност. Освен това в реално съществуващите национални контролни бази данни видовото разнообразие е доста по-голямо, щом е необходимо да бъдат формулирани 11 библиографски същности в модела за функционалните изисквания на авторитетните записи.

Информационните технологии, използвани в нашата национална библиография, не създават условия за директна връзка между контролната и библиографската бази данни. Затова в момента не се прилага автоматизиран контрол на имената и сериите, който да създава по-добра поддръжка на контролните рубрики в библиографския файл и бързина на въвеждане на промени в съответните стандартизирани рубрики. Технологичното ниво е една от пречките за използване на препоръчания от ИФЛА формат UNIMARC/Authority за обмен на контролни записи. С цел да се създадат условия за съвместимост с международните изисквания през 2004 г. беше преработен работния лист за въвеждане на контролни данни за имената. Сега авторитетните записи могат да бъдат конвертирани във формат UNIMARC/Authority. Това е важна стъпка за международно сътрудничество.

Организацията, създаването на контролни записи в процеса на библиографирането на документите, функциите на авторитетните файлове, формулирани от разглеждания модел, напълно съвпадат с практиката в българската национална библиография. Пълнотата на контролния запис се доближава до международните изисквания. И въпреки че липсват някои препоръчителни сведения за лицата, като пол, адрес по местоживеене, месторабота и т. н., тя е достатъчна за идентификацията им. Структурата на официалните форми на имената е съобразена с международните препоръки. Представянето на контролните рубрики на имената на двете основни азбуки – кирилица и латиница, е още една стъпка за премахване на езиковите бариери при междунационалния обмен. Националните ни правилата за съставяне на стандартизираните форми на имената, колективите, издателствата и сериите са съвместими с по-голямата част от националните практики в другите страни и международните стандарти. Те са включени като преобладаваща възможност при анализа на функционалните изисквания за авторитетни записи. От библиографска гледна точка нашите контролни файлове са напълно съвместими с тези на другите страни, и биха могли да се включат в международния обмен на информация без съществени промени. С въвеждането на препоръчания от ИФЛА формат на показване UNIMARC/Authority, те биха станали съвместими с контролните файлове в другите страни. Създаването и поддържането на контролни файлове е съвременна практика, която допълва добрите традиции в българската национална библиография.

Ползвана литература:

1. Guideliness for authority records and references. 2 ed. Munchen, K. G. Saur, 2001
2. Mandatory data elements for internationally shares resource authority records. Report of the IFLA UBCIM Working Group on Mimnimal Level Authority Records and ISADN. Frankfurt am Main, 1998. Accessed March 30,2005. <http://www.ifla.org/VI/3/p1996-3/mlar.htm>
3. Functional Requirements for Authority Records. A Conceptual Model. Draft 2005-06-15. <http://www.ifla.org/VII/d4/FANAR-Conceptual-M-Draft-e.pdf>